Biserica Ortodoxă în sud-estul european. Geopolitica Ortodoxiei

Pr. Claudiu Constantin COTAN

Căutarea unităţii lumii ortodoxe în aceste vremuri a devenit un imperativ. Cu toate că se păstrează unitatea de credinţă, de cult şi unitatea canonic-disciplinară, iar o serie de tradiţii unesc lumea ortodoxă, totuşi persistă elemente de neînţelegere care pot ameninţa oricând unitatea religioasă a Răsăritului. Dezintegrarea sistemelor politice răsăritene, precum şi transformările economice radicale pun Ortodoxia în faţa unor situaţii neexperimentate până acum. Apar elemente noi, la care Biserica Ortodoxă, fără a avea precedente, trebuie să răspundă cu rapiditate. Toate Bisericile Ortodoxe şi statele cărora le aparţin au revendicări unele faţă de altele. Biserica Greacă nu vede cu ochi buni formarea Macedoniei, dar nici întărirea influenţei Turciei în sud-estul european, iar Biserica Sârbă se află, datorită crizei din Iugoslavia, în dispută cu Biserica Macedoneană, pe de o parte, şi cu statul albanez, pe de altă parte, din cauza crizei din Kosovo-Metohija. Biserica Bulgară se află în schismă, din cauza imixtiunii puterii politice în viaţa bisericească, într-o situaţie asemănătoare aflându-se şi Biserica Ucraineană. În sfârşit, Biserica Rusă se găseşte în dispută cu Biserica Ortodoxă Română din cauza Mitropoliei Basarabiei. La acestea se adaugă presiunea unui fundamentalism musulman la care sunt supuse Patriarhia Ecumenică, Patriarhia Alexandriei şi statul elen.

Analizând realitatea geopolitică răsăriteană, putem concluziona, probabil fără a greşi prea mult, că statele ortodoxe din fostul lagăr comunist nu au reuşit încă să-şi precizeze cu claritate o strategie politică coerentă, care să angreneze popoarele acestora spre obiective clare, a căror atingere să fie urmărită cu perseverenţă.

Sfârşitul secolului al XIX-lea a oferit lumii ideologii ce se doreau suport pentru expansionismul statelor puternice, „fără de care umanitatea ar fi anemică şi secătuită" - după cum considera Dimitrie Gusti, aflat sub influenţa geopoliticianului german Friedrich Ratzel [1] . Se dorea constituirea marilor comunităţi, care nu presupuneau obligatoriu contopirea într-un singur stat, ci mai degrabă constituirea de uniuni de state în baza apartenenţei la o comunitate virtuală sau reală - rasială, economică sau politică. Ideea pangermană a geopoliticianului Rudolf Kjellen a făcut carieră la vremea ei, dar la aceasta s-a alăturat ideea panslavismului şi cea panamericană. La izbucnirea primului război mondial, panslavismul cuprindea 135 de milioane de oameni, iar Rusia, prin expansiunea ţarismului, participa la acest conflict cu gândul de a smulge popoare slave din centrul Europei de sub oblăduirea Austro-Ungariei. Astfel, „Marşul spre Apus" din testamentul lui Petru cel Mare a fost dus la îndeplinire de regimul comunist, prin Tratatul de la Varşovia, iar ideea teutonică a „marşului spre Răsărit" (*Drang nach Osten*) a căzut în faţa Rusiei comuniste, fără ca aceasta să reprezinte o victorie a Ortodoxiei, ci mai degrabă o grea lovitură.

Coliziunea dintre pangermanism şi panslavism, produsă în 1914, are repercusiuni asupra lumii până astăzi [2] . Germania, înfrântă în 1945, conduce în 1999 Europa, Rusia găsindu-se, ca şi la începutul secolului XX, în căutarea echilibrului, a unui ritm economico-politic care să o transforme într-o putere mondială.

Dispariţia efectivă a statului naţional are două cauze principale: slăbirea psihologică a naţionalităţii, sau subminarea fizică a naţiunii. Naţiunea este de esenţă cultural-spirituală, astfel încât „moartea naţionalităţii este o moarte spirituală", iar statul modern este de neînchipuit fără naţiune. De aceea, pentru un suport moral al naţionalităţii se impune existenţa unei Biserici active şi a unei morale viabile.

Dacă până acum s-a discutat şi se discută încă de realizarea unei unităţi creştine - ortodocşi, catolici, protestanţi -, este tot mai clară necesitatea realizării unei unităţi ortodoxe cât mai solide, şi într-un timp cât mai scurt. Pentru ca lumea să aibă credinţă, unitatea în Dumnezeu trebuie să se manifeste ca ceva firesc: „Ca toţi să fie una, după cum Tu, Părinte, întru Mine şi Eu întru Tine, aşa şi acestea în Noi să fie una, ca lumea să creadă că Tu M-ai trimis" (Ioan 17, 21). Realitatea istorică riscă să-i facă pe oameni să creadă că Tatăl nu a împlinit nicidecum rugăciunea Fiului Său, că jertfa de pe Cruce a lui Hristos n-a adus pacea, ci discordia, că Evanghelia nu prezintă nimic mai mult decât o doctrină la fel ca altele, fără a putea cuceri umanitatea [3] .

Lumea ortodoxă sud-est-europeană a fost supusă la numeroase transformări politice şi sociale ce au influenţat felul de manifestare al popoarelor din această zonă, ducând la formarea unui anumit model de înţelegere a istoriei şi a desfăşurării ei, dar mai ales a felului cum trebuie să se acţioneze pentru împlinirea deziderатelor politice. Putem vorbi de un model balcanic de existenţă şi manifestare politică. Imperiul bizantin, gândirea greacă şi slavă, precum şi exemplul politico-social otoman au individualizat lumea balcanică, ce rămâne distinctă până în zilele noastre. Dacă astăzi se caută cu asiduitate realizarea unei bune cooperări cu Occidentul, cu puţin înainte de căderea Constantinopolului sub loviturile armatelor lui Mohamed al II-lea, în 1453, Bizanţul, lumea ortodoxă, şi-a dat seama că această simbioză nu este posibilă - nu numai din cauza unei Ortodoxii „de factură despotică" [4] , ce nu s-a putut integra în catolicism, ci mai cu seamă din cauza gândirii bizantine, ce vedea diferit conceptul de universalitate. Sunt sugestive cuvintele declarate în mod public de marele duce Lucas Notaras: „E preferabil să vedem că domneşte în oraşul nostru turbanul turcilor decât mitra latină" [5] . După Constantinopol, în 1456 Atena era ocupată de otomani, iar Parthenonul, ce fusese timp de o mie de ani o biserică creştină închinată Fecioarei, devenea, ca şi Sf. Sofia, moschee. Creştinii ortodocşi, monofiziţii, armenii şi chiar evreii sunt cuprinşi într-un sistem administrativ nou [6] . Fără a fi luate în considerare diferenţele confesionale, lingvistice sau naţionale, creştinii erau trataţi ca o naţiune unică (millet). Patriarhul ecumenic devine conducător al naţiunii creştine - millet-bachi -, un regent al unui imperiu aservit [7] . Această *unitate a Ortodoxiei* a fost realizată de Imperiul otoman printr-o unică autoritate administrativă, ce ocolea doar Imperiul ţarist. La susţinerea efectivă a acestei unităţi ortodoxe în sistemul administrativ otoman a contribuit ierarhia şi clerul grecesc al Patriarhiei ecumenice, precum şi familiile aristocraţilor fanarioţi, ale negustorilor şi intelectualilor eleni. Dar, această unitate ortodoxă a fost sfărâmată tot de elementul grecesc din Imperiul otoman, care a declanşat Revoluţia de eliberare naţională din 1821. Secolul al XIX-lea, caracterizat ca secol al revoluţiilor şi reacţiunilor, a dus la dezmembrarea marilor imperii şi la formarea naţiunilor, proces încheiat după primul război mondial prin Conferinţa de pace de la Paris. Ordinea politică impusă la această Conferinţă este pusă astăzi sub semnul întrebării, întreg estul european găsindu-se acum într-o fază de dezagregare (Iugoslavia, fosta URSS, Cehoslovacia). Iredentismul a îmbrăcat haina naţionalismului, iar sferele de influenţă capătă alte dimensiuni. Franţa, care a susţinut după 1918 formarea statelor naţionale prin dispariţia Imperiului Austro-Ungar şi a celui ţarist, pentru a contrabalansa Germania în centrul Europei, se găseşte după 1990 în imposibilitatea de a mai susţine cuceririle politice din cel de-al doilea deceniu al secolului XX. Ea nu-şi mai poate apăra moştenirea din 1918 din cauza puternicei concurenţe a SUA, dar şi a Germaniei. Dacă în 1914-1918 şi 1939-1945 Germania a folosit forţa armei pentru a-şi impune supremaţia, astăzi, nemaifiind posibil acest lucru, ea a recurs la puterea economiei. Ne putem întreba, fără a greşi, dacă Germania a pierdut cu adevărat cel de-al doilea război mondial. În

vremurile de acum, structura politică europeană se hotărăşte de către axa Washington-Berlin, fiind ocolite Parisul, Roma şi Moscova.

Biserica Ortodoxă a cunoscut, în evoluţia sa istorică, două perioade distincte de la izbucnirea răscoalei lui Karageorge (1804) şi până astăzi. Prima, cuprinsă între anii 1804-1917, se caracterizează prin formarea Bisericilor naţionale pe criteriu etnic, iar cea de-a doua, între 1917-1991, cuprinde instaurarea, expansiunea şi căderea regimurilor comuniste [8] . După 1917, expansiunea comunismului spre centrul Europei a însemnat expansiunea Rusiei (URSS), o nouă formă de cucerire. În secolul trecut, Imperiul ţarist a fost socotit de populaţia balcanică, în special de cea slavă, ca având o misiune mesianică ce se referea la păstrarea credinţei ortodoxe, la răspândirea acesteia şi la contracararea ereziilor. În toate tratatele politice încheiate cu Imperiul otoman, Rusia apare ca apărătoare a ortodocşilor în faţa abuzurilor musulmanilor. Tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774) oferea Rusiei posibilitatea de a interveni în politica internă a Porţii pentru protejarea ortodocşilor. Această politică a Rusiei se evidenţiază prin Convenţia de la Akkerman (1826) şi Tratatul de la Adrianopol (1829). Sub politica protecţionistă a Rusiei se ascundea dorinţa de expansiune spre sud-estul Europei, împlinirea „planului grecesc" - transformarea Imperiului otoman într-un imperiu elen (tradiţionalul plan de refacere a Bizanţului), sub conducerea marelui duce Constantin, fiul ţarinei Ecaterina a II-a (1762-1796) [9] . Rusia a dominat politic prima jumătate a secolului al XIX-lea pentru că a avut linie politică sigură, bine coordonată în raport cu evenimentele politice europene, chiar dacă a fost puternic conservatoare şi adversară tuturor revoluţiilor [10] . Dorinţa Rusiei de a se instala în Balcani şi de a obţine ieşire la Marea Mediterană prin transformarea Mării Negre într-un lac rusesc a dat naştere „chestiunii orientale". Rămâne viabilă ideea expusă de Ştefan Zeletin conform căreia formarea României se datorează politicii europene promovate de Rusia şi legată de problema Mării Negre [11] . Cine stăpâneşte strâmtorile cheie - în cazul nostru, Bosforul şi Dardanelele - stăpâneşte zona, de aici decurgând numeroase implicaţii mondiale. Problema celor două strâmtori a fost pusă în discuţie în numeroase tratate politice internaţionale din secolul al XIX-lea, fiind un element de dispută între Rusia şi Anglia pe seama „omului bolnav", un Imperiu otoman în continuă decădere.

Expansionismul ţarist este înlocuit în 1917 de proiectul geopolitic al Cominternului, de bolşevizare a Europei, elaborat de Troţki, eşuat la Budapesta în 1919 datorită intervenţiei României, compromis mai târziu şi în Spania, dar continuat de ideea comunismului naţional. Posibilitatea de transformare a spaţiului euro-asiatic într-un uriaş imperiu comunist care să se întindă de la Londra la Constantinopol şi Vladivostok a creat reversul, „Pactul anti-Comintern" (axa Berlin-Roma-Tokyo), care însă nu a reuşit să controleze acest spaţiu vast, dând câştig de cauză comunismului, care după 1945 şi-a legiferat cuceririle.

Două elemente caracterizează procesul de emancipare naţională a popoarelor ortodoxe din sud-estul Europei în secolul al XIX-lea:

1 - elementul politic - panelenismul, panslavismul (necertanije) şi susţinerea politică a vlahilor din sudul Dunării de către România;

2 - credinţa ortodoxă.

Grecii doreau revitalizarea Bizanţului, sârbii revendicau moştenirea lui Ştefan Duşan [12] , iar românii năzuiau formarea României Mari, prin încorporarea în graniţele naţionale a teritoriilor locuite de o majoritate românească - Transilvania, Bucovina şi Basarabia.

În toate evenimentele politice majore din secolul al XIX-lea, Biserica Ortodoxă a avut un cuvânt de spus. Răscoala sârbă izbucnită în 1804 a antrenat şi clerul sârb, devenit în timpul

conflictelor forţă conducătoare [13] . Revoluţionarii sârbi au dorit permanent să refacă Serbia din perioada sa de glorie, chiar dacă anumite teritorii (precum Kosovo [14]) erau locuite în secolul al XIX-lea de populaţii majoritare de altă religie (musulmani) sau aveau o politică proprie (precum Macedonia [15]). Revoluţia greacă din 1821 a angrenat întreaga Biserică Ortodoxă, ierarhia şi clerul elen de la Atena până la Constantinopol. Eteria cuprindea în rândurile sale ierarhi greci din Patriarhia Ecumenică, care devine un însemnat centru de propagandă panelenă. Clerul grec are meritul de a fi organizat revoluţia de eliberare a poporului grec. Chiar şi desfăşurarea revoluţiei lui Tudor Vladimirescu a antrenat în Ţara Românească şi, într-o măsură mai redusă, în Moldova clerul românesc, clasic fiind exemplul episcopului Ilarion al Argeşului. Revoluţia românilor a fost înăbuşită de reacţiunea Porţii şi a Imperiului ţarist, dar grecii şi-au dobândit independenţa cu sprijinul Angliei, al Franţei şi al Rusiei.

Peninsula Balcanică este deschisă către toate direcţiile, având două coridoare de comunicaţii: cel vestic, prin Iugoslavia, şi cel estic, prin Dobrogea. Poate fi considerată chiar mai deschisă decât Peninsula Iberică, care este blocată de Munţii Pirinei, sau decât cea Italică, mărginită la nord de Munţii Alpi. Circulaţia economică şi culturală s-a realizat în această zonă cu uşurinţă, putând fi socotită o răspântie în care s-au întâlnit civilizaţiile. Cu toate acestea, au existat depresiuni, zone izolate ce au dus la apariţia unor particularităţi, astfel încât putem vorbi de o unitate în diversitate. Au existat mari deplasări de populaţii, aşa cum au fost albanezii din Epir ce s-au îndreptat spre sudul Greciei, spre câmpia Atenei, sau aromânii din Pind, care s-au deplasat către Macedonia. Peninsula Balcanică este caracterizată de o foarte mare varietate a populaţiilor. În Macedonia există şi astăzi aşezări albaneze, greceşti şi bulgăreşti. Slavii care au trecut linia Dunării (602) s-au răspândit până în Pelopones, iar grecii se găsesc pretutindeni. Sunt numeroase comunităţile de evrei şi armeni, Thesalonicul fiind un centru important al acestora prin facilităţile economice pe care le oferă. Albanezii şi-au format comunităţi în Italia, grecii şi-au constituit, prin îndeletnicirile comerciale, o diaspora puternică, foarte activă până acum, cu un rol important în susţinerea politicii statului elen, iar românii au avut importante comunităţi de aromâni în sudul Dunării.

Cu toate că Peninsula Balcanică este un exemplu de amestec al civilizaţiilor, a existat şi încă există o unitate tipic balcanică, iar la această unitate au contribuit o serie de factori:

1) **Substratul iliro-tracic**. Populaţia albaneză a cunoscut o puternică latinizare, albanezii având o limbă pe jumătate romanizată.

2) **Civilizaţia elenă**. Limba şi cultura greacă şi-au pus amprenta asupra întregului spaţiu balcanic.

3) **Expansiunea romană**. Cucerirea peninsulei de către Roma şi înglobarea acesteia în Imperiul roman a oferit posibilitatea unei romanizări. În timp, s-a format o separaţie culturală şi lingvistică în cadrul peninsulei, nordul a fost atras de latinitate, iar sudul de cultura şi limba greacă. Peninsula Balcanică a fost romanizată din punct de vedere politic, locuitorii acesteia devenind **romei**.

4) **Imperiul bizantin**. Acesta a oferit modul de organizare imperială, susţinând înglobarea populaţiilor balcanice şi creştinarea acestora. Misionarismul fraţilor Chiril şi Metodiu a contribuit la întărirea unităţii lumii balcanice. Imperiul bizantin a devenit un model de organizare pentru bulgari şi sârbi, care au ajuns să lupte pentru a-şi forma propriile imperii de factură bizantină. Statul bulgar, cel al lui Simeon sau al Asăneştilor, imită Imperiul bizantin. Acelaşi lucru l-a făcut şi statul sârb al lui Ştefan Duşan (mort în 1355). Deşi cele două exemple pot fi considerate acţiuni centrifuge, menite să sfărâme unitatea balcanică, ele păstrează totuşi caracteristicile unităţii balcanice.

5) **Imperiul otoman**. Deşi din 1453 sultanii au devenit moştenitori ai Bizanţului, Imperiul otoman a urmat modelul bizantin, iar bizantinismul s-a perpetuat. Sub ocupaţia otomană, *Biserica Ortodoxă* a devenit elementul esenţial al unităţii balcanice. *Arhondatul*, prin nobilimea bizantină, a cooperat cu autorităţile otomane şi a oferit o unitate a elitelor ortodoxe din Imperiul otoman. *Autonomiile locale* (armatolatele) au devenit un alt element al perpetuării unităţii de tip bizantin. Imperiul otoman a susţinut existenţa Bisericii Ortodoxe, limitându-i contactele cu Biserica Romano-Catolică. Sfârşitul Bizanţului nu este decât sfârşitul imperiului, dar Bizanţul ca patrie spirituală a Ortodoxiei rămâne perpetuu în acel binecunoscut „Bizanţ după Bizanţ" [16] .

Spiritualitatea ortodoxă este continuată în sânul popoarelor din sud-estul Europei şi în Ortodoxia rusă [17] . Timp de zece secole, Rusia îşi însuşeşte strălucita moştenire bizantină, pentru ca din secolul al XIX-lea teologii ruşi să desăvârşească marile sinteze ale tuturor temelor Ortodoxiei. Teologii ruşi devin reprezentanţii gândirii ortodoxe contemporane.

Ortodocşii trăiau Biserica fără a simţi nevoia de a o defini, ca de altfel nici raporturile dintre Biserică şi stat. Aceste raporturi, expuse încă din secolul al IX-lea, arată că **simfonia** celor două puteri nu este un principiu juridic, ci un postulat al credinţei [18] . Ca urmare, în calendarul ortodox ajung să fie pomeniţi cu venerare împăraţi şi domnitori, sfinţenia acestora primind acordul unanim al ierarhiei ortodoxe. Puterea politică are datoria de a apăra credinţa şi de a o răspândi. Rigorismul călugărilor cu privire la cooperarea Bisericii cu politicul a fost temperat de acordul dintre întâistătător şi domnitor, iar orice atentat la puritatea şi unitatea credinţei s-a lovit de Biserică şi, nu rareori, de puterea politică. Încoronarea împăratului sau a domnitorului este intrarea statului în incinta sfântă a Bisericii [19] . Moscova dorea să se numească „cea de-a treia Romă" (fără a mai putea exista o altă Romă), însă era contestată de Constantinopol. Totuşi, bizantinismul slav, care începuse să se formeze din secolul al IX-lea, este acum într-un continuu reviriment. Creşterea puterii politice a statului rus şi centralizarea moscovită depăşesc ritmul spiritual, iar Biserica devine supusă statului. Se naşte un mesianism naţional, care în timp se va transforma în expansionism, luând locul misionarismului ecumenic al Bizanţului. Disputa teologică asupra raportului dintre politic şi religios a dus la conflictul dureros dintre Iosif din Volokolamsk (1439-1515) şi Nil din Sorsk (1433-1508), autor al unui remarcabil tratat de asceză ortodoxă şi statut al vieţii mânăstireşti [20] . Cei doi sfinţi ruşi reprezintă conflictul dintre creştinismul social organizat şi creştinismul tradiţiei duhovniceşti a sărăciei şi a meditaţiei mistice, isihaste. Sf. Iosif şi partizanii săi luptă împotriva ereticilor cu ajutorul statului, şi ajung să identifice împărăţia lui Dumnezeu cu împărăţia terestră. În acelaşi timp, Sf. Nil arată ereticilor faţa umană a unei ortodoxii tolerante [21] . Din acest conflict izbucnit în 1503 a ieşit câştigător Sf. Iosif de Volokolamsk, concepţia sa cu privire la cooperarea dintre Biserică şi puterea politică fiind urmată până în zilele noastre. Patriarhul Nikon (1652-1667) este un exemplu al încercării de simfonie dintre stat şi Biserică, dintre *sacerdotium* şi *imperium*. În Catedrala Înălţării Domnului din Moscova (Kremlin) erau două tronuri: unul pentru patriarh, iar celălalt pentru ţar [22] . Prin desfiinţarea Patriarhiei ruse şi introducerea Colegiului duhovnicesc, „Regulamentul spiritual" (1721) al lui Petru cel Mare (1682-1725) a modificat doctrina eclesiologică, ţarul devenind controlor şi, indirect, şef al Bisericii, care nu mai este o instituţie de drept divin, ci un departament al statului [23] . De aceea, problemele Ortodoxiei ruse capătă trăsături specifice, diferind de problemele cu care se confruntă celelalte Biserici ortodoxe. Raporturile dintre stat şi Biserică în spaţiul sud-est-european se modifică, au o dinamică proprie, deci nu trebuie să se piardă din vedere diversitatea ortodoxă [24] .

Deşi Biserica a luptat pentru o independenţă naţională având la bază criteriul etnic, a răspuns de fapt unor cerinţe politice impuse de societate şi nu a preluat niciodată funcţiile statului, aceasta şi pentru că în lumea ortodoxă statul s-a dezvoltat mai târziu, respectiv în epoca modernă. Nu se poate susţine că Biserica Bulgară sau cea Sârbă au îndeplinit funcţiile ţaratelor, aşa cum nici

Patriarhia Ecumenică nu a continuat Imperiul bizantin. Meritul esenţial al Bisericii este că a păstrat sacralitatea şi a răspândit sfinţenia în lume [25] .

În Balcani, Biserica Ortodoxă a fost până în epoca modernă singura instituţie capabilă să vorbească în numele credincioşilor săi în faţa unei puteri politice de altă religie. Nu acelaşi lucru se poate spune despre Ţările Române, care şi-au păstrat structurile politice, românii având un statut diferit faţă de popoarele din sudul Dunării.

Rolul Bisericii Ortodoxe Sârbe în dobândirea independenţei şi în realizarea unităţii poporului sârb în decursul secolelor XIX şi XX a fost de o importanţă majoră. În acest efort, un loc important l-a avut crearea Mitropoliei de Karlovitz, care însemna înfiinţarea unei structuri bisericeşti autonome într-o ţară creştină şi liberă. Emigrarea sârbilor sub conducerea patriarhului Arsenie al III-lea, în 1690, pe teritoriul Imperiului habsburgic a făcut posibilă înfiinţarea unei noi structuri eclesiastice, cu un rol esenţial în emanciparea poporului sârb. Împăratul Leopold I le-a oferit sârbilor o serie de privilegii în perioada 1690-1696, privilegii pe care românii din Imperiu nu le-au avut niciodată. Patriarhul sârb era în acelaşi timp şi şef politic, fapt recunoscut în Diploma imperială din 11 decembrie 1690: „Toţi să se supună arhiepiscopului, capul lor bisericesc, şi în cele duhovniceşti şi în cele lumeşti" [26] . Înainte de pacea de la Belgrad (1739), un al doilea grup de sârbi s-a refugiat, sub conducerea patriarhului Arsenie al IV-lea, în Imperiul habsburgic [27] . Numărul sârbilor a crescut, iar rolul lor în Imperiu a început să fie mult mai important.

Deşi războaiele ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea au afectat Serbia, întotdeauna poporul sârb a văzut în ele tot atâtea posibilităţi de a-şi dobândi independenţa. După Tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774), Rusia şi-a întărit poziţia în politica sud-est-europeană, având posibilitatea de a interveni în favoarea ortodocşilor din Imperiul otoman [28] . După Pacea de la Şiştov (1791), aproximativ 50.000 de sârbi au trecut râul Sava, cerând azil la habsburgi [29] . Pentru a frâna o masivă depopulare, Poarta le-a oferit amnistie şi o serie de scutiri. Un număr de egumeni, ca cei de la Studenica, şi cneji fugiţi la Panciova au cerut să se întoarcă în Serbia [30] . Descoperirea complotului pus la cale de sârbi şi decapitarea unor cneji în 1804 a constituit cauza izbucnirii unui conflict sângeros între sârbi şi otomani, având ca efect dobândirea autonomiei politice de către sârbi. Încă din 1791, deci cu mult înainte de declanşarea răscoalei, arhimandritul sârb Stepan Jovanovic a alcătuit un manifest prin care cerea autonomia ţării sale, dând ca exemplu statutul special de care se bucurau Muntenia şi Moldova. Asemănător, în 1803, arhimandritul Arsenios Jankovic propunea Rusiei realizarea unui imperiu slavo-sârb. La un proiect asemănător adera şi mitropolitul de Karlovitz, Stefan Stratimirovic. Acest proiect este pus în discuţie şi în vremurile noastre. Începutul anului 1804 l-a determinat pe episcopul Jovan Jovanovic să ceară ţarului ajutor militar pentru ca sârbii să-şi dobândească libertatea. O concepţie asemănătoare exprima şi Petru I, mitropolitul de Muntenegru [31] . Răscoala sârbilor şi revoluţia grecilor au dus la o apropiere între popoarele balcanice, pe baza credinţei religioase, care îi obliga să fie solidari în timpul conflictelor cu Imperiul otoman [32] .

În 1805 se formează, sub conducerea lui Karageorge, un **consiliu de conducere** în care un rol important l-au avut preotul Nenadovic şi juristul Teodor Filipovic, cel care a conceput organizarea statului sârb pe principiile raţionalismului francez. Distrugerea Mânăstirii Studenica în 1806 de către trupele otomane a însemnat declanşarea conflictului deschis dintre sârbi şi Poartă, luptă care a readus popoarelor balcanice speranţa independenţei. Răscoala a încetat în 1812, Poarta încercând să readucă liniştea în Serbia, acordând amnistie răsculaţilor, introducând impozite moderate şi o autonomie administrativă locală [33] .

Mânăstirile şi bisericile au devenit adăposturi ale răsculaţilor sârbi. Mânăstirile Valjavic şi

Bogovadji au fost transformate în centre ale rezistenţei sârbilor. Călugări precum Paisie, Ioanichie, Gavriil, Samuil, Gherasim, preoţii Meletie Niksic, Luka Lazarevic, Djoko Djuric, călugărul Hagi Iosif de la Vnjno şi arhimandritul Hagi Meletie de la Rasa au devenit simpatizanţi ai mişcării revoluţionare [34] . O serie de mânăstiri şi locaşuri de cult au fost distruse. În 1815 s-a constituit o delegaţie sârbă, avându-l în frunte pe Meletie Niksic, pentru a semna armistiţiul. Pe parcursul mişcării revoluţionare, răsculaţii sârbi au arborat steaguri cu simboluri şi icoane ortodoxe [35] .

Situaţia Bisericii Ortodoxe Sârbe s-a îmbunătăţit în timpul guvernării lui Milos Obrenovic, prin înfiinţarea, în 1822, a Consistoriului şi a Seminarului Teologic, în 1836 [36] . Skupstina (Parlamentul) de la Kragujevac din 21 mai 1836 a votat o importantă lege privitoare la organizarea bisericească. Textul acestei legi a fost elaborat de mitropolitul Petru şi prin ea se dorea promovarea unui cler instruit [37] . Mitropoliţii Mihail Jovanovic şi Teodosie al Belgradului au continuat opera lui Petru, mitropolitul Mihail fiind obligat să facă faţă crizei declanşate de formarea Exarhatului bulgar şi puternicei propagande catolice.

Episcopii greci care i-au păstorit pe sârbi în epoca fanariotă (1766-1830) au lăsat o proastă imagine în popor. Lupta pentru un cler naţional a fost dusă atât de simplii credincioşi sârbi, cât şi de puterea politică, prin principalul ei exponent, Milos Obrenovic. În 1830, Serbia obţine un nou statut politic, o autonomie politică şi economică, problemele religioase fiind în continuare de competenţa Patriarhiei Ecumenice. Cu toate acestea, în 1832, prin **Tomosul sinodal** dat de Constantinopol şi semnat de patriarhul ecumenic Constantin I, Biserica Ortodoxă Sârbă şi-a obţinut autonomia [38] . Acest Tomos prevedea între altele şi dreptul conform căruia cneazul şi poporul sârb pot alege ierarhii fără ca Marea Biserică, Patriarhia Ecumenică, să obiecteze cu privire la modalitatea de alegere, la persoana aleasă şi la locul naşterii acestuia. Mitropolitul de Belgrad purta titulatura de „mitropolit al întregii Serbii". Patriarhia Ecumenică trebuia anunţată asupra alegerii mitropolitului, acesta primind automat şi aprobarea Constantinopolului. Alegerea episcopilor urma să primească binecuvântarea patriarhului ecumenic, urmând să se plătească Patriarhiei anumite dări la instalare. Mitropolitul de Belgrad era obligat să-l pomenească pe patriarhul ecumenic în cadrul Sfintei Liturghii. Tomosul sinodal emis de Sf. Sinod al Constantinopolului a fost semnat de Antim de Cizic, Panaret de Nicomidia, Nichifor de Dercos, Metodie de Rhodos şi Dionisie de Versia [39] .

După dobândirea independenţei naţionale, în 1878, situaţia politică a Serbiei s-a schimbat. Patriarhul ecumenic Ioachim al III-lea (1878-1884; 1901-1912) este rugat în numeroase scrisori să ofere autocefalie Bisericii Sârbe. În acest sens, Milan Obrenovic s-a adresat Patriarhiei de Constantinopol prin scrisoarea nr. 2690 din 27 aprilie/8 mai 1879, în care îşi exprima ataşamentul şi credinţa faţă de Marea Biserică, rugându-l pe patriarhul ecumenic să ofere independenţă religioasă Serbiei. Mitropolitul Mihail de Belgrad, prin scrisoarea nr. 2753 din 4/16 mai 1879, explică cererea autocefaliei prin noua situaţie politică în care se găsea statul sârb. Patriarhia Ecumenică a emis, la 20 octombrie/1 noiembrie 1879, Tomosul sinodal care recunoştea autocefalia Bisericii Ortodoxe Sârbe. Actul era semnat de Agathanghelos de Efes, Filotei de Nicomidia, Calinic de Calcedon, Ioachim de Dercos, Ierotei de Neocezareea, Meletie de Smirna, Paisie de Mithimnis, Nichifor de Imbros, Constantie de Fanariozaralos şi Meletie de Coos [40] . În Tomosul sinodal, Biserica Sârbă era obligată să solicite Sf. Mir numai de la Constantinopol, cu toate că, din punct de vedere liturgic, sfinţirea Sf. Mir este simbolul independenţei bisericeşti.

Elenismul atinge punctul său culminant la începutul secolului al XIX-lea, supunând influenţei sale tot sud-estul european ortodox. Biserica Ortodoxă Greacă s-a opus islamizării prin păstrarea limbii şi cultivarea unei conştiinţe de menire istorică. Cultura greacă suferă influenţe occidentale europene încă din secolul al XVI-lea, manifestându-se în special în literatură, dar şi în teologie [41] , cu toate că elementul doctrinar rămâne neschimbat, fiind susţinut de o bază biblică,

tradiţională şi patristică [42] . Contactul spiritual dintre Occident şi Orientul ortodox a fost favorizat de o serie de factori [43] :

1 - ca urmare a Reformei şi a disputelor dintre catolicism şi protestantism, se încearcă de fiecare din cele două o dominare a spaţiului ortodox. Răsăritul este transformat în teatru de lupte confesionale.

2 - prin dezvoltarea coloniilor greceşti din Italia, apoi din Austria, în special cea de la Viena, cultura greacă cunoaşte o veritabilă renaştere. S-au înfiinţat şcoli, a fost editat un mare număr de cărţi, iar numărul studenţilor greci în universităţile europene a crescut.

3 - apariţia în Imperiul otoman - unde a jucat un rol important în viaţa economică şi administrativă a statului - a unei burghezii greceşti, alcătuită în mare parte din comercianţi şi navigatori. Acest fapt se datorează şi ameliorării regimului impus de turci populaţiilor creştine. Grecii puteau să se ocupe cu comerţul în Levant, reuşind să devină principalii agenţi de schimb între Orient şi Occident. Cei mai bogaţi dintre ei sprijineau tinerii aflaţi la studii în universităţile occidentale, mai ales în Italia, unde activa o burghezie greacă. Această nouă structură socială din Imperiul otoman şi din coloniile greceşti constituie factorul principal de încurajare, dezvoltare şi propagare a culturii în Orient. Ea este forţa care dă un nou impuls societăţii elene.

Începând din secolul al XVII-lea, dar mai cu seamă din secolul următor, cultura occidentală ajunge să fie cunoscută de un număr tot mai mare de persoane, crescute şi educate în spiritul cultural şi religios oriental. Asistăm la un fenomen de mare importanţă pentru Orient: presiunea culturală şi religioasă a Occidentului asupra acestuia [44] . Penetrarea culturii occidentale în lumea orientală ortodoxă se datorează unei active propagande misionare, cărţilor religioase şi şcolilor confesionale. Din punct de vedere prozelitist, această propagandă a dat totuşi rezultate mediocre, în comparaţie cu eforturile depuse, dar este adevărat că a pus populaţia ortodoxă în contact direct cu Occidentul. Totodată, opoziţia Bisericii Ortodoxe faţă de lumea occidentală a determinat formarea unei conştiinţe panortodoxe.

Un alt eveniment important pentru lumea creştină din Imperiul otoman a fost instalarea primelor misiuni diplomatice ale puterilor europene la Constantinopol [45] . Deşi nu au contribuit la îmbunătăţirea situaţiei creştinilor aflaţi sub stăpânirea otomană, au adus totuşi unele schimbări în bine pentru ortodocşi [46] . Spiritul laic promovat de Reformă pătrunde şi în Orient; începe să se formeze o lume laicizată şi secularizată şi în spaţiul ortodox. Secolul al XIX-lea se caracterizează prin formarea statelor naţionale, care sunt state laice. Ele rup legătura cu Biserica şi afectează profund simfonia ce caracteriza relaţia dintre Biserică şi statul bizantin. Statul cere sprijinul Bisericii, dar totodată o vrea subordonată propriilor sale interese.

Renaşterea culturală greacă, susţinută de Biserică, a determinat şi o puternică misiune ierapostolică, fiind cunoscut misionarismul Sf. Cosma din Etolia, care a construit numeroase şcoli, întreţinând sentimentul unităţii naţionale elene [47] . Pentru faptele sale deosebite, Sf. Cosma a fost canonizat de Patriarhia Ecumenică la 20 aprilie 1961. Încă de la Sinodul din 1593, patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea îndemna episcopii să construiască şcoli în bisericile de enorie, în mânăstiri şi chiar în casele preoţilor [48] . Rareori profesorii din aceste şcoli erau laici, majoritatea fiind preoţi sau monahi. De asemenea, ca manuale didactice se foloseau cărţile bisericeşti. Unele dintre şcoli au devenit renumite, ca de pildă, Academia athonită, Şcoala de la Ioannina, Şcoala din Chios, Şcoala din Smirna şi Academia din Moschopolis, adevărat centru de promovare a culturii şi limbii elene. Trebuie remarcat faptul că în timpul stăpânirii otomane (1453-1821), din cei aproximativ 800 de scriitori greci, cea mai mare parte au fost clerici şi monahi [49] . La Şcoala din

Atena s-au format învăţaţii Evghenie Vulgaris şi Nichifor Theotokis, două personalităţi ce şi-au pus amprenta asupra spiritualităţii ortodoxe [50] .

NOTE

1] Marin Voiculescu, *Politologie*, partea a II-a, Bucureşti, 1994, p. 113.

2] Ionel Nicu Sava, *Geopolitica. Teorii şi paradigme clasice. Şcoala geopolitică germană*, Bucureşti, 1997, pp. 91-92.

3] Jean Meyendorff, *Biserica Ortodoxă ieri şi azi*, Bucureşti, 1996, p. 5.

4] O serie de istorici şi oameni politici români susţin în discursul lor că Ortodoxia este un produs al imperiilor despotice orientale, al imperiilor bizantin şi ţarist. (Dan Amedeo Lăzărescu)

5] J. Meyendorff, *op. cit.*, p. 75; Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, Bucureşti, 1958.

6] François Thual, *Géopolitique de l'Orthodoxie*, Paris, 1993, p. 14.

7] Jean Meyendorff, *op. cit.*, p. 76.

8] François Thual, *op. cit*., p. 20.

9] Gheorghe D. Iscru, *Istoria modernă a României*, Bucureşti, 1997, vol. I, p. 43.

10] vezi Nicolae Ciachir, Gheorghe Bercan, *Diplomaţia europeană în epoca modernă*. Bucureşti, 1984.

11] Ştefan Zeletin susţinea într-o serie de lucrări această idee, aprobată de majoritatea istoricilor.

12] Între sârbi şi români au existat strânse legături încă din vremea lui Ştefan Duşan. În 1360, voievodul muntean Nicolae Alexandru Basarab († 1364) dădea de soţie pe fiica sa Anca ţarului Ştefan Uroş, fiul lui Ştefan Duşan. Numele domniţei valahe este amintit de pomelnicele sârbeşti (vezi pr. Nicolae Şerbănescu, *Legăturile bisericeşti, culturale şi politice între români şi sârbi*, în Mitropolia Olteniei, XV, nr. 5-6/1963, p. 307). Numeroşi domnitori români au ctitorit mânăstiri şi biserici în Serbia (vezi pr. prof. dr. Aurel Jivi, *Patriarhia Ortodoxă Sârbă de la 1920 până în prezent*, în Studii Teologice, an. XXII, nr. 5-6/1970, p. 459).

13] vezi Jean Mousset, *La Serbie et son Eglise (1830-1904)*, Paris, 1938. Joko Dj. Slijpcevic, *Istorija Srpske Pravoslavje Crkve*, München, 1966.

14] Duşan T. Batakovic, *Le passé des territoires Ksovo-Metohija (XVIIIe-XXe siecle)*, în „Balkan Studies", nr. 1/1997, p. 258.

15] vezi Μαρτη Νικολαου, Η πλαστογραφηση της Ιστοριας της Μακεδονιας,

Αθηνα, 1983; Ταρνανυδη Ιωαννη, Ιατορισα της σερβικης εκκλησιας, Θεσσαλονικη, 1985; Χρυσχοον Αθανασιου, Η κ ατοχη εν Μακεδονια – Η δρασις της Βουλγ αρικης προπαγανδας, Θεσσαλονικη, 1950; Ανδριωτη Νικολαου, Το ομοσπονδιακο κρατος των Σκοπ ιων και η γλωσσα του, Θεσσαλονικη, 1988; Μακρν Αρ. Το ψενδομακεδονικον Κρατς των Σκοπιων, Θεσσαλονικη, 1971 ; Ηλια Κ. Μαρκου, Ιστορικη αληθεια δια το μακεδονικον, Αθηνα, 1998.

16] Nicolae Iorga, *Bizanţ după Bizanţ*, Bucureşti, 1972.

17] Vasile Tatakis, *La philosophie byzantine*, Paris, 1949; Paul Evdokinov, *Ortodoxia*, Bucureşti, 1996, p. 40.

18] Vasile I. Macedoneanul a publicat un manual de drept bizantin (879 şi 886), cu scopul de a pregăti opera de revizuire legislativă „Basilialele". Vezi Zaharia de Lingenthal, *Collectio librorum juris graeco-romani in editorum*, Leipzig, 1852. Paul Evdokinov, *op. cit.*, p. 36.

19] *Ibidem*, pp. 36-37.

20] G. Fedotov, *Treasury of Russian Spirituality*, London, 1950.

21] Thimothy Ware, *L'Eglise des sept conciles. L'Orthodoxie*, Bruxelles, 1968, pp. 152-153.

22] *Ibidem*, p. 165.

23] *Ibidem*, p. 168; vezi şi pr. prof. Ioan Rămureanu, pr. prof. Milan Şesan, pr. prof. Teodor Bodogae, *Istoria bisericească universală*, Bucureşti, 1993, vol. II (1054-1982), pp. 283-290.

24] Alexandru Duţu, *Ideologia naţionalistă şi politizarea Ortodoxiei*, în „Altarul Banatului", an. VII, (serie nouă), nr. 7-8, iulie-septembrie 1996, p. 14.

25] *Ibidem*, p. 15.

26] Nicolae Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, Vălenii de Munte, 1913, p. 104.

27] Diac. Silviu Anuichi, *Relaţiile bisericeşti româno-sârbe din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea*, în „Biserica Ortodoxă Română", XCVII 1979, nr. 7-8, pp. 905-908.

28] N. Ciachir, *Istoria modernă a Serbiei*, Bucureşti, 1974, p. 14.

29] *Ibidem*, p. 12.

30] N. Iorga, *op. cit.*, p. 103.

31] Vl. D. Djordjevic, Ιστορια της Σερβιας (1800-1918), trad. în lb. greacă de N. Paparrodou, Θεσσαλονικη, 1970, p. 15.

32] vezi M. Λασκαρις, Ελλννες και Σερβοι κατα τους απελευθερωτικους των αγωνας (1804–1830) Αθηναι, 1936 Ε.Δ. Λουκατος, Ελληνων, μετα Σερβων και Μαυρβουνιων κατα της Ελληνικην Επαν ασταση1823–1826, Θεσσαλονικη, 1970.

33] Dimitrie A. Sturdza, C. Golescu-Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. I, 1391-1881, Bucureşti, 1900, p. 13.

34] Jean Mousset, *La Serbie et son Eglise (1830-1904)*, Paris, 1938, p. 47.

35] Michel Lascaris, *Le role des Grecs dans l'instruction serbe sous Carageorges*, Athenes, 1933, p. 6.

36] Jean Mousset, *op. cit.*, p. 55.

37] Textul autentic al acestei legi a fost tipărit de Ced. Mitrovici, *Prvi srpski zakon o crkverim vlastina*, Belgrad, 1909.

38] Mansi, tom 40, 218B.

39] Mansi, tom 40, 217B. *Collectio Conciliorum recentorium Ecclesiae Universal*

40] Mansi, tom 45, 623CD, 624CD, 625ABC, 626ABC.

41] Ιωαννου Ν. Καρμιρη, Εξωτερικαι επιδρασεις επι της Ορθοδοξον Θεολογιας în “Εκκλησια” 1938, tom 16, p. 121-124, p. 136-138.

42] Idem, Ομιλια περι Ορτοδοξον Θεολογιας, în “Επιστημονικη Επετηρις Θεολογικης Σχολης ”, tomos 19, Θεσσαλονικη, 1974, p. 15-38; Stefan Zankov, *The Eastern Orthodox Church*, trad. în engleză de Donald A. Lowrie, Edinburgh, 1929.

43] Cleobule Tsourkas, *Les premieres influences occidentales dans l'Orient orthodoxe*, în „Balcania" VI, Bucureşti, 1943, p. 336.

44] *Ibidem*, p. 337.

45] Uygur Kocabaşoglu, *A preview of the British Consular establishment in the nineteenth century ottoman empire*, în „Revue des études sud-est européennes", tom XXXIII nr. 3-4, 1995, pp. 305-314.

46] Cleobule Tsourkas, *op. cit.*, p. 338.

47] Ευαγγελου Δ. Θεοδορου, Ακροβολισμοι κρουσεως (Κριτικη αξιολογησις αντιεκκλησιαστικη συνετευξεως), în “Εκκλησια” nr. 7/1995, p. 277.

48] *Ibidem*, p. 278.

49] *Ibidem*, p. 279.

50] C. Th. Dimaras, *Istoria literaturii neogreceşti*, Bucureşti, 1968, p. 182.